

De katholieke intellectuele elite: 1946-1975

E.J. Simons en A.J.A. Felling*

Summary

The catholic intellectual elite: 1946-1975

Catholic intellectuals played a major role in the cultural changes which took place within Dutch catholicism during the years 1946-1975: many of their ideas served as a guideline, especially for the Dutch churchleaders, viz. the bishops. A network-analysis based on information about the formal and informal relations among intellectuals as well as their 'citation-behaviour' shows that there existed in the period under study several 'social circles' within the catholic intellectual elite. These 'social circles', ideological homogeneous collectivities consisting of individuals who frequently interacted, formed a necessary structural basis for the radicalisation and influence of the intellectuals' ideas.

1. Inleiding

De intellectuelen in een bepaalde samenleving kunnen beschouwd worden als een elite. Zij vormen immers een relatief kleine deelgroepering en zijn de bezitters van een 'schaars goed' in de samenleving, namelijk: de kennis en vaardigheid om op een creatief-scheppende manier om te gaan met en zich uit te drukken in abstracte symbolen. Hoewel er in de overvloedige sociologische literatuur over intellectuelen geen consensus bestaat met betrekking tot een definitie van de term 'intellectueel', zijn de auteurs het er in het algemeen over eens, dat een intellectueel iemand is met hoog ontwikkelde, abstract-verstandelijke vermogens, die bovendien in staat is om op een creatieve en originele manier van deze vermogens gebruik te maken. Door dit

* Beide auteurs zijn verbonden aan het Sociologisch Instituut KU Nijmegen.

laatste onderscheidt de intellectueel zich — als echte ideeënproducent — van de loutere doorvertaler van andermans opvattingen. Om intellectueel genoemd te worden, is verder nog een derde kenmerk vereist: de persoon in kwestie dient maatschappelijk geëngageerd te zijn. Anders dan de wetenschapsbeoefenaar of kunstenaar 'pur sang', neemt de intellectueel een standpunt in ten aanzien van in de samenleving ter discussie staande onderwerpen.

Het is dan ook niet zo verwonderlijk, dat aan intellectuelen vaak een belangrijke rol wordt toegedicht bij vrij plotselinge, in het oog springende veranderingsprocessen op levensbeschouwelijk of politiek-ideologisch terrein. Sommige auteurs beschouwen de intellectuelen zelfs als de belangrijkste voortrekkers of initieerders van dergelijke veranderingsprocessen. Door hun verstandelijke ontwikkeling en beoordelingsvermogen, zo luidt de redenering van deze auteurs, vormen de intellectuelen een culturele voorhoede, die als enige in staat is de noden of tekenen des tijds te duiden en op begrip te brengen en aldus groeperingen in de samenleving tot veranderend denken en handelen te inspireren. Weer andere auteurs laten een minder elitair geluid horen. Volgens hen vervullen de intellectuelen voornamelijk de functie van legitimator van reeds langer in de samenleving bestaande opvattingen en praktijken (Brym, 1980; Coser, 1964; De Huszar, 1960; Heeren, 1971).

De hier geschetste thematiek inzake de rol van intellectuelen in maatschappelijke veranderingen wordt momenteel onderzocht via het onderzoeksproject: 'De rol van katholieke intellectuelen in de geestelijke veranderingen in katholiek Nederland: 1946-1975'.¹ Bedoeld worden veranderingen op wereld- en levensbeschouwelijk vlak. Hieronder wordt een gedeelte van de resultaten van dit onderzoek gepresenteerd. Alvorens het zover is, volgt eerst nog een noodzakelijke verduidelijking van begrippen en uitgangspunten.

2. Intellectuelen en 'social circles'

Een bestudering van de rol van intellectuelen, zoals hier bedoeld, omvat verscheidene aspecten. Eén van deze aspecten willen wij in dit artikel aan de orde stellen, namelijk: de onderlinge relatievorming tussen intellectuelen. Dit aspect is daarom van belang, omdat relatievorming onder intellectuelen het min of meer noodzakelijke sociaal-structurele draagvlak uitmaakt, zeg maar de voedingsbodem, waarop nieuwe ideeën kunnen gedijen en tot ontwikkeling komen. De door een intellectueel geuite nieuwe, van de gangbare mening afwijkende opvattingen maken meer kans naarmate deze zich omringd

weet door gelijkgezinde collega's waarmee regelmatig contacten worden onderhouden. In en door deze communicatie immers, worden bedoelde ideeën voortdurend bevestigd, verder uitgediept en verbreid. De individuele intellectueel wordt aldus gesterkt in zijn opvattingen en weet zich door een voor hem belangrijke referentiegroep in de rug gesteund, mocht hij, bijvoorbeeld vanwege het officiële gezag, de wind van voren krijgen. Kortom: relatievorming kan een belangrijke factor zijn bij de beantwoording van de vraag, waarom in een gegeven periode intellectuelen erin slagen nieuwe ideeën en visies te ontwikkelen, deze, mogelijk tegen de geest des tijds in, vast te houden, verder uit te bouwen en in de bredere samenleving ingang te doen vinden.

Uit dit alles moge duidelijk geworden zijn, dat wij hier een cultuursociologische invalshoek hanteren. Het gaat ons niet zozeer om relatievorming als zodanig, als structureel gebeuren 'an sich', maar om relatievorming in functie van een zekere ideële overeenstemming rond bepaalde culturele inhouden. In de sociologische literatuur is hiervoor een uitstekende term voorhanden. Bedoeld wordt het recentelijk vooral door de Amerikaan Charles Kadushin gepropageerde – maar in feite reeds door Georg Simmel geïntroduceerde – begrip 'social circle' (Kadushin, 1966 en 1977; Simmel, 1958). Op korte formule gebracht, vertoont een 'social circle' of – in het Nederlands – kring de volgende twee hoofdkenmerken: Ten eerste: inhoudelijke homogeniteit – de leden van een kring houden er globaal dezelfde visies op na – en ten tweede: regelmatige communicatie tussen de leden, zij het dat een individueel lid niet per definitie alle andere leden kent.

Dit laatste betekent dat, in termen van de culturele antropoloog Jeremy Boissevain, een 'social circle' in feite een soort 'friends-of-friends'-structuur vertoont. Persoon A kent bijvoorbeeld vijf anderen waaronder persoon B, laatstgenoemde kent op zijn beurt dan bijvoorbeeld twee van de personen die A ook kent, doch daarnaast nog vier anderen die A niet kent, maar die niettemin ook tot de kring behoren. Deze eigenschap maakt, dat de grenzen van 'social circles' dikwijls vaag blijven of moeilijk te trekken zijn en dat er sprake kan zijn van grote overlapping tussen onderscheiden kringen. Verder kan de omvang van een kring aanzienlijk variëren naarmate het aantal personen dat iemand minimaal moet kennen om tot de kring gerekend te worden, groter of kleiner gesteld wordt. Mogelijk zal er sprake zijn van één grote 'social circle' van personen, waarvan iedereen bijvoorbeeld vier anderen kent, met daarbinnen verdichtingen of kernen die elkaar meer of minder sterk overlappen.

Communicatie, het uitwisselen van ideeën en opvattingen, kan op velerlei manieren gebeuren, wat inhoudt dat 'social circle'-vorming op verschillende soorten relaties – of combinaties ervan – kan gebaseerd zijn. Zo hoeft er

niet per se sprake te zijn van face-to-face contact tussen de actrices in kwestie: een kring kan bijvoorbeeld gebaseerd zijn op onderlinge briefwisseling. Verder kunnen contacten tussen leden van een kring een meer formeel dan wel informeel (privé) karakter hebben. Kadushin stelt zelfs, dat in feite het elkaar citeren of alleen al het lezen van elkaars publikaties, voldoende criterium vormt om een groepering personen tot 'social circle' te bestemmen. Er is dan immers sprake van ideeëncommunicatie, terwijl er ook inhoudelijke homogeniteit mag verondersteld worden. Genoemd auteur geeft echter toe, dat een dergelijke notie van het begrip 'kring' eigenlijk een louter theoretische betekenis heeft. Wil er van bovenvermelde werking of effect van een 'social circle' — solidariteitsvorming (Durkheim) rond en verspreiding van culturele inhoud — sprake zijn, dan zijn contacten tussen de leden van de kring 'conditio sine qua non'.

Een belangrijke, uit het bovenstaande af te leiden eigenschap van 'social circles' is het gegeven dat deze relatievorming meer of minder hecht kan zijn. Naarmate meer leden van een kring met meer andere leden vaker en in meerdere hoedanigheden contact hebben, zal de ideële band tussen deze personen hechter zijn. Een gevolg van de diversiteit aan relaties waarop een kring gebaseerd kan zijn, is verder dat 'social circles' vaak relatief onzichtbaar zijn en dit zowel voor de kringleden zelf als voor buitenstaanders. Een lid van een kring heeft meestal geen kijk op de totale omvang ervan en verder is het zo, dat 'social circles' in feite een achterliggende structuur vormen, die dwars door bestaande organisaties heengaat en die pas na een systematische analyse zichtbaar wordt.

Resumerend kan gesteld worden dat een kring zich kenmerkt door een zekere inhoudelijke homogeniteit, welke levensvatbaar wordt gehouden door regelmatige onderlinge communicatie van de leden. Face-to-face relaties zijn niet per se noodzakelijk om een groepering tot 'social circle' te bestemmen. Een kring bezit mogelijk één of meerdere verdichtingen — zogenaamde kernen —, er is geen sprake van formeel leiderschap en er ontbreekt een geïnstitutionaliseerde structuur. De kring als totaliteit is meestal niet zichtbaar voor de leden ervan, zij kennen de omvang niet en nemen dikwijls slechts hun persoonlijke netwerken binnen de kring waar.

Dit alles gezegd zijnde, kunnen we een wat meer operationele definitie van het begrip 'social circle' geven. Deze luidt als volgt: een verzameling van ' n '-actrices, die er globaal dezelfde opvattingen of visies op na houden, vormt een kring, wanneer elk van hen binnen een bepaald tijdsinterval (bijvoorbeeld een jaar) met minstens ' k ' anderen uit deze verzameling minstens ' p '-maal contact heeft. De waarde van de parameters n , k en p zal uiteraard per onderzoek verschillen, afhankelijk met name van onderzoeksgebonden

theoretische overwegingen en het voorhanden zijnde empirische materiaal. Ook binnen eenzelfde onderzoek kunnen de waarden van de parameters variëren. Zo kan het bijvoorbeeld relevant zijn om, eenmaal de kring gevonden, zich daarbinnen te concentreren op extra-hechte deelkringen, de reeds eerder genoemde 'kernen'.

Laten we na deze algemene uiteenzetting over het begrip 'social circle', onze aandacht richten op de vraag die ons in dit artikel bezighoudt, namelijk: in hoeverre was er in de eerste drie decennia na de tweede wereldoorlog sprake van kringvorming onder de katholieke intellectuelen rond bepaalde levensbeschouwelijke inhoud?

Alvorens deze vraag te beantwoorden, dient eerst nog de onderzoeksgroep omschreven te worden. In de volgende paragraaf wordt daarom in het kort ingegaan op de door ons gehanteerde operationele definitie van de term 'katholieke intellectueel', waarbij meteen van de gelegenheid gebruik wordt gemaakt om de op basis van deze definitie geselecteerde onderzoekspopulatie enig profiel te geven. Dit laatste door middel van een beschrijving van enkele relevante kenmerken van deze populatie, namelijk: de verhouding tussen het aantal priesters en leken, de samenstelling naar vakgebied, de verhouding tussen het aantal universalisten en specialisten en de verticale geleedheid van de katholieke 'intellectual community'. Na deze karakterisering van de onderzoeksgroep komt dan, in een volgende paragraaf, de kringvorming zelf aan de orde.

3. De onderzoeksgroep: katholieke intellectuelen

Een analyse van de sociologische literatuur over intellectuelen, zo werd in de inleiding gesteld, levert drie kenmerken op:

- a. een intellectueel is verstandelijk (hoog) ontwikkeld;
- b. zijn activiteiten zijn van abstracte, maar niettemin van creatieve aard;
- c. hij is maatschappelijk geëngageerd.

In het onderzoek werden deze theoretische kenmerken als volgt geoperationaliseerd. Met betrekking tot de eerste eigenschap, verstandelijke ontwikkeling, werd een universitaire of daaraan gelijk te stellen opleiding als maatstaf genomen. Als indicator voor het tweede kenmerk gold het uitoefenen van een functie op academisch niveau. Het maatschappelijk engagement van de katholieke intellectueel, tenslotte, diende te blijken uit publikaties over één of meer van de volgende vier thema's: 1. de geestelijke volksgezondheid (moraal, geestelijke gezondheidszorg); 2. de oecumene; 3. het wezen en de

functie van het kerkelijk ambt (zielzorg, verhouding priesters/leken, celi-baat, enz.); 4. de katholiciteit van organisaties op profaan terrein (de verzui-lingsproblematiek, ook wel 'k'-discussie genoemd).² Het betreft hier the-ma's waaraan binnen de katholieke wereld- en levensbeschouwing veel aan-dacht werd (en wordt) besteed en die bovendien in de in het onderzoek be-schouwde periode in katholiek Nederland min of meer sterk ter discussie werden gesteld.

Als katholiek intellectueel werden dan ook beschouwd al diegenen die in de onderzochte periode gepubliceerd hadden over ten minste één van de vier zojuist genoemde kernthema's en die ten tijde van (minstens één van) deze publikaties een universitaire opleiding hadden en een academische functie uitoefenden en die bovendien als katholiek bekend stonden. Over de gehele periode genomen – 1946 tot en met 1975 –, bleken 216 personen aan de gestelde criteria te voldoen.³ Stelt men het gepubliceerd hebben als uit-gangspunt, dat namen er per jaar 45 à 65 intellectuelen aan de discussies rond de vier thema's deel.

De verhouding tussen de aantallen priesters en leken onder de katholieke intellectuelen bleef de gehele periode vrijwel constant: ongeveer 55% was priester. De opsplitsing van de onderzoekspopulatie naar vakgebied en/of studierichting gaf een overwicht van theologen (38%) en menswetenschap-pers (24%) te zien – de laatste categorie hoofdzakelijk bestaande uit psy-chologen, sociologen en pedagogen – en verder relatief veel juristen en filo-sofen (beide categorieën elk ongeveer 10%).

Interessant is verder, dat er binnen de ideeënproducerende elite die onze onderzoeksgroep op zich al vormde, sprake was van een verticaal gelede in-vloedsstructuur. Er tekende zich een relatief kleine groepering 'opinion-leaders' af, wier ideeën min of meer als leidraad golden voor de rest van de katholieke intellectuelen. De hier bedoelde interne invloedsstructuur van de katholieke intellectuele elite werd vastgesteld door middel van citatie-analyse. Van alle – ongeveer 2500 – publikaties van de bij het onderzoek betrokken intellectuelen werden de verwijzingen genoteerd en vervolgens werd voor elke intellectueel nagegaan, door hoeveel verschillende collega's hij of zij werd geciteerd.⁴ De hieruit resulterende frequentieverdeling van het aantal citaten gaf een piramidale structuur te zien, zoals blijkt uit de rij-totalen van tabel 1. Deze tonen ons, dat de top van de citatie-piramide werd gevormd door 21 intellectuelen (10%), wier ideeën bovendien een zeer groot bereik hadden: verdere analyse laat namelijk zien, dat deze 21 samen door ruim tweederde van alle katholieke intellectuelen werden geciteerd. Naast deze toplaag bestond er een middengroep van 79 intellectuelen (36%), die door ten minste zes anderen werden geciteerd en, tenslotte, een uitgebreide

Tabel 1. De verdeling van de katholieke intellectuelen naar hun aantal publikaties en het aantal collega-intellectuelen door wie ze geciteerd worden

	<i>meer dan 15 publikaties</i>		<i>6 t/m 15 publikaties</i>		<i>minder dan 6 publikaties</i>		<i>totaal</i>	
méér dan 15 citaten	11	5%	10	5%	0	0%	21	10%
6 t/m 15 citaten	26	12%	42	19%	11	5%	79	36%
minder dan 6 citaten	5	2%	44	21%	67	31%	116	54%
Totaal	42	2%	96	45%	78	36%	216	100%

‘basis’, gevormd door intellectuelen die ten hoogste vijf verwijzende auteurs achter hun naam kregen.

Betrekken we de frequentieverdeling van het aantal publikaties bij de analyse, dan kunnen we het beeld wat verfijnen. Zo kan bijvoorbeeld gesteld worden, dat de 11 intellectuelen die minder dan 6 publikaties op hun naam hebben, maar door meer dan 5 andere intellectuelen worden geciteerd, ook min of meer tot de ‘opinion-leaders’ kunnen gerekend worden: zij publiceerden relatief weinig, doch werden relatief vaak geciteerd. Een hieraan wat tegen-gestelde positie nemen de 5 katholieke intellectuelen in de linkeronderhoek van de tabel in. Zij publiceerden veel, maar werden praktisch niet geciteerd. Verder blijkt dat er – afgaande op de produktie en de verbreiding van hun opvattingen – sprake was van een vrij groot aantal ‘marginalen’ binnen de katholieke ‘intellectual community’. Zevenenzestig intellectuelen (31%) publiceerden weinig en naar hun publikaties werd praktisch niet verwezen; voor 20 onder hen gold zelfs, dat zij door geen enkele andere katholieke intellectueel werden geciteerd.

Tot slot van deze korte schets van de onderzoeksgroep kan er nog op gewezen worden, dat deze voor het overgrote deel uit specialisten bestond: intellectuelen die slechts met betrekking tot één, maximaal twee, van de vier thema’s hebben gepubliceerd. Slechts 14 intellectuelen (6%) hielden zich blijkens hun publikaties met drie thema’s bezig en amper 5 (2%) waren ‘echte’ universalisten die zich over alle vier de thema’s uitlieten. Opvallend, maar niet verwonderlijk is, dat meer dan de helft van de intellectuelen die over drie of vier thema’s publiceerden, theoloog *en* priester was. Priesters-theologen zijn als het ware van huis uit geïnteresseerd in, en worden voortdurend geconfronteerd met, de katholieke wereld- en levensbeschouwing in haar totaliteit: zij hebben immers hun gehele levensproject in het teken ervan gesteld.

4. Kringvorming binnen de katholieke intellectuele elite: 1946-1975

Een groepering personen, zo werd eerder gesteld, vormt een 'social circle' of kring, wanneer elk van hen met minstens een bepaald aantal andere leden van de groepering regelmatige contacten onderhoudt (structureel criterium) en wanneer deze personen er globaal dezelfde opvattingen of visies op nahouden (inhoudelijk criterium). In wat volgt komt aan de orde, in hoeverre er binnen de katholieke intellectuele elite in de periode 1946-1975 aan beide soorten criteria was voldaan en er dus van kringvorming sprake was. In een eerste paragraaf wordt kort ingegaan op de gebruikte data en de gevolgde werkwijze en vervolgens worden de resultaten besproken.

4.1. Data en werkwijze

Vele – doch niet alle – van de bij het onderzoek betrokken katholieke intellectuelen participeerden in de loop van de beschouwde periode aan allerlei min of meer formele overlegstructuren op het terrein van de vier themagebieden, zoals daar zijn: besturen van verenigingen of instellingen, commissies, gespreksgroepen, universitaire vakgroepen en redacties van tijdschriften.⁵ Aldus werd er tussen de intellectuelen een relatie-netwerk geïnduceerd, dat wij verder zullen aanduiden met de term 'intellectuelennetwerk'. Dit netwerk vormde het uitgangspunt voor de detectie van 'social circles' binnen de katholieke intellectuele elite.

Door ons werd de volgende operationele definitie van 'social circle' gehanteerd. Een groepering katholieke intellectuelen werd als een 'social circle' of kring beschouwd, wanneer deze een deelgroepering – een zogenaamde maximale 'subgraph'⁶ vormde in het zojuist genoemde intellectuelennetwerk, die uit ten minste 7 personen bestond die met minimum 4 andere leden minstens tweemaal per jaar contact hadden en die er globaal genomen dezelfde opvattingen op na hielden. Aan de in een vorige paragraaf genoemde structurele parameters van 'social circles' n , k en p werden dus de volgende waarden toegekend: $n \geq 7$, $k \geq 4$ en $p \geq 2$. Teneinde vast te stellen of de aan de structurele criteria beantwoordende maximale subgraphs binnen het intellectuelennetwerk ook inhoudelijk homogeen waren (globaal dezelfde opvattingen), werd nagegaan of de betrokken intellectuelen behoorden tot een samenhangend citatie-netwerk, anders gezegd: of ze elkaar onderling citeerden. Pas als ook aan dit laatste criterium voldaan was, werden de bedoelde subgraphs als 'kring' beschouwd. De analyse van de kringvorming werd tenslotte nog wat meer diepgang gegeven door de gevonden kringen te vergelijken met de informele relatievorming tussen de leden.⁷

Concreet werd als volgt te werk gegaan. Voor elk jaar van de onderzochte periode werd met behulp van de computer de zogenaamde 'buurrelatiematrix' geconstrueerd van de partiële deelgraph van het intellectuelennetwerk, waarvoor gold: multipliciteit ≥ 2 en graad ≥ 4 . In meer begrijpelijk Nederlands gesteld, betekende dit, dat voor elk jaar al deze paren katholieke intellectuelen werden genoteerd, waarvoor gold dat de twee betreffende personen samen van minstens twee verschillende min of meer formele groeperingen lid waren en dat er tussen elk van hen en nog minstens drie andere katholieke intellectuelen eenzelfde soort relatie bestond. Uit de aldus voor elk jaar bekomen verzameling intellectuelen werden dan 'manueel' de deelverzamelingen gelicht, die aan alle gestelde structurele criteria van kringvorming voldeden. Vervolgens werd het citatie-netwerk van de betrokken intellectuelen bekeken en werden diegenen die buiten dit netwerk vielen alsnog uit de betreffende deelverzameling geschrapt. Wat overbleef waren de kringen.

4.2. De kringen

Binnen de katholieke 'intellectual community' zijn in de loop van de periode 1946-1975 twee vrij grote en hechte, duidelijk van elkaar onderscheiden kringen tot ontwikkeling gekomen, die elkaar in de tijd opvolgden en gedurende enkele jaren, het midden van de jaren zestig, toen de activiteiten van de katholieke intellectuelen hun hoogtepunt bereikten, naast elkaar hebben bestaan. Alleen de psycholoog Van Galen was van alle twee de kringen lid. De beide kringen werden gekenmerkt door een grote inhoudelijke homogeniteit: de leden ervan citeerden elkaar zeer veel. Een later in het onderzoek uitgevoerde inhoudsanalyse van een steekproef van publikatie van de betrokken intellectuelen bevestigt dit beeld.

De eerste kring ontstaat in 1954: tussen 1946 en 1954 was er van kringen zoals door ons gedefinieerd geen sprake. Dit vindt zijn oorzaak in het feit, dat de min of meer formele overlegstructuren waarin de intellectuelen konden participeren, in het eerste decennium van de onderzoeksperiode veel kleiner in aantal waren dan later het geval was. Alvorens wat nader op de kringen in te gaan, is het voor een goed begrip noodzakelijk om op te merken dat deze in feite slechts het 'topje van een ijsberg' vormden, dat zichtbaar werd doordat wij de criteria van 'social-circle'-vorming vrij stringent hebben gedefinieerd. Betreft men ook de relaties met multipliciteit 1 bij de analyse, dan blijkt dat binnen onze katholieke intellectuelenpopulatie iedereen vrijwel iedereen kende.⁸ Dit betekent, dat de katholieke intellectuele elite in feite in zijn geheel een vrij sterk samenhangende structuur vertoonde, waarin

nen zich enerzijds thematisch en anderzijds vakmatig bepaalde verdichtingen uitkristalliseerden. Deze verdichtingen vormden de kringen.

4.2.1. De 'g.g.z.-kring'

De oudste van de beide kringen, die heeft bestaan van 1954 tot en met 1967, was een thematisch bepaalde en werd gevormd door een groepering intellectuelen – in totaal 32 – die betrokken zijn geweest bij de ontwikkelingen op het terrein van de geestelijke gezondheidszorg in Nederland. De kring bestond hoofdzakelijk uit psychologisch geschoolde specialisten: psychiaters, psychologen en pedagogen. De dichtheid ervan varieerde tussen de 45 en 55% en verder bestond er binnen de kring gedurende zijn hele bestaan een kern, waarvan de dichtheid bepaalde jaren de 90% overschreed. Tabel A van de bijlage geeft een overzicht van de leden van de 'g.g.z.-kring' voor de verschillende jaren, alsmede van de dichtheid van de kring in zijn geheel enerzijds en de kern anderzijds.

Opvallend is, dat relatief veel 'opinion-leaders' deel uitmaken van de kring. Een kwart van de kringleden werd door méér dan 15 andere katholieke intellectuelen geciteerd, daar waar dit percentage voor de intellectuelenpopulatie in zijn geheel slechts '10' bedroeg (zie tabel 1 hierboven). Vooral de 'opinion-leaders' die veel publiceerden, zijn in vergelijking met de hele onderzoeksgroep oververtegenwoordigd in de 'g.g.z.-kring'. Ook het overgrote deel van de kringleden die minder vaak geciteerd werden, publiceerden relatief veel, zodat 94% van de kringleden méér dan 5 publikaties op hun naam hadden. Van de eerder zo genoemde groepering 'marginalen' binnen de katholieke intellectuele elite, kwamen slechts twee intellectuelen in de kring voor.

De ontwikkeling van de kring kan globaal als volgt geschetst worden. Tot 1956 blijft het ledenbestand vrijwel hetzelfde. De kring bestaat dan voornamelijk uit leden van het Katholiek Nationaal Bureau voor Geestelijke Gezondheidszorg (KNB) en de Katholieke Centrale Vereniging voor Geestelijke Volksgezondheid (KCV). In 1957 en 1958 valt het ledenaantal vrij sterk terug, maar in 1959 wordt er nieuw bloed in de kring gepompt. Van 1959 t/m 1963 schommelt het aantal leden tussen de 15 à 19 intellectuelen. De structurele basis van de kring wordt ook dan gevormd door de twee al genoemde organisaties. Met name de relatief kort durende overlegstructuren – commissies, gespreksgroepen – die in de eerste helft van de jaren zestig in de schoot van deze organisaties werden opgericht, zorgen voor de relaties tussen de leden van de kring. De laatste vier jaren dat de kring bestaat, daalt het aantal leden tot 12 à 15. De meest opvallende ontwikkeling binnen de kring in deze periode is het kleiner, maar tegelijkertijd ook hechter worden van de kern.

Er blijft uiteindelijk een cohesief gestructureerde kleine groepering van 8 à 10 personen over. Deze ontwikkeling wijst erop, dat de kring uiteen aan het vallen is. Na 1967 verdwijnt de 'g.g.z.-kring', dit onder andere onder invloed van professionalisering en ontzuiling: de katholieke specialisten op het gebied van de psychische gezondheid komen steeds meer tot samenwerking met collega's buiten het eigen katholieke milieu.¹⁰ Een gevolg hiervan is, dat de katholieke studieverenigingen geleidelijk aan worden opgeheven, zodat de ze 'ontmoetingsstructuur' voor katholieke intellectuelen verdwijnt.

Eerder werd er reeds op gewezen, dat de 'g.g.z.-kring' en ook de zo daadwerkelijk te bespreken kring, blijkens de citatie- en ook de later uitgevoerde inhoudsanalyse, een grote inhoudelijke homogeniteit vertoonde. Bekijken we het informele netwerk, dan blijkt verder dat de kring ook 'informeel homogeen' was: de dichtheid van het informele netwerk van de kringleden lag zowel in de jaren vijftig als zestig rond ca. 20%. Van de 32 bij de kring betrokken intellectuelen vallen er eigenlijk slechts twee – Bless en Hoegen – buiten het informele 'circuit'.

Samenvattend kan men stellen, dat de van 1954 tot en met 1967 bestaande 'g.g.z.-kring' een 'social circle' was met een vrij grote informele homogeniteit, die gedragen werd door het Katholiek Nationaal Bureau voor Geestelijke Gezondheidszorg en de Katholieke Centrale Vereniging voor Geestelijke Volksgezondheid. Vooral de vele (deel)besturen en commissies binnen deze twee organisaties vormden het organisationele framework waarop de kring was gebaseerd. Zoals reeds gezegd, bestond de kring voornamelijk uit psychologisch geschoolde 'veelschrijvers'. Opvallend was het gering aantal (moraal)theologen in de kring. Blijkbaar bestond er binnen het katholieke intellectuele kamp zoiets als een 'ideële spanning' tussen psychologie en moraal. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat de theologen een eigen kring vormden.

4.2.2. De 'theologenkring'

Bij de tweede 'social circle' binnen de katholieke intellectuele elite waren 21 intellectuelen betrokken, waarvan de meesten theoloog waren. De niet-theologen onder hen namen bovendien geen vaste plaats in de kring in, zodat de naamgeving 'theologenkring' gerechtvaardigd is. De kring heeft bestaan vanaf 1964 en bestond nog aan het eind van onze onderzoeksperiode. De dichtheid ervan varieerde van 40 tot 70% en ook hier is een kern aan te wijzen met een zeer hoge dichtheid gaande van 67 tot zelfs 100%. Tabel B van de bijlage geeft een overzicht van de leden en de dichtheid van de 'theologenkring' en de kern daarbinnen.

Ook in de 'theologenkring' treffen we relatief veel 'opinion-leaders' en in

tellectuelen met méér dan 5 publikaties aan, zij het in duidelijk mindere mate dan in de 'g.g.z.-kring' het geval was. De leden van de 'theologenkring' komen, gemeten aan het aantal publikaties en citaten, wat meer uit de middenlaag van de katholieke intellectuele elite. De 'marginalen' zijn wederom sterk ondervertegenwoordigd.

In de eerste jaren was de kring gebaseerd op twee soorten groeperingen: oecumenische groeperingen enerzijds en theologische, 'vakgerichte' groeperingen anderzijds. De eerste soort werd voornamelijk gevormd door deelbesturen en commissies in het kader van de Sint Willibrord Vereniging (SWV), terwijl van de vakgerichte groeperingen vooral de theologische faculteit in Nijmegen en het Werkgenootschap van Katholieke Theologen in Nederland van belang waren. Van 1965 op 1966 neemt de kring vrij sterk in omvang af. Het zijn dan vooral intellectuelen uit de SWV-groeperingen die uit de kring verdwijnen. Wat dan in feite overblijft, is een relatief grote kern van 14 à 15 personen, gebaseerd op vakgerichte groeperingen, terwijl wat later (1968) ook de Oecumenische Commissie van het Pastoraal Concilie als bindende factor fungeert. Na 1968 wordt de kern vrijwel gehalveerd: van 15 tot 8 à 9 leden. Van 1969 tot 1975 vormden deze laatsten een wel zeer hechte kring: de dichtheid was in alle jaren 100%, hetgeen dus wil zeggen dat elk lid van de kern alle anderen kende uit twee of meer besturen of commissies. Na 1970 neemt ook het aantal leden van de kring in zijn geheel af. Deze daling was wederom vooral een gevolg van de nog verder verminderde organisatorische activiteit van de SWV. De relaties tussen de resterende intellectuelen werden nu praktisch uitsluitend gelegd via de Nijmeegse theologische faculteit en de redacties van 'Concilium' en het 'Tijdschrift voor Theologie'.

Bekijken we wederom het informele netwerk, dan blijkt dat in de 'theologenkring' ook tamelijk veel informele contacten werden onderhouden. De dichtheid van het informele netwerk van de kringleden was in de jaren zestig 23%. De informele contacten tussen de theologen verliepen langs twee lijnen. Enerzijds werden zij bepaald door het feit dat men tot dezelfde religieuze orde behoorde en anderzijds door het docent-zijn aan de theologische faculteit in Nijmegen.

Concluderend: verreweg de meeste theologen die vanaf eind jaren vijftig, begin zestig, blijkens hun vele publikaties en het door anderen geciteerd worden, een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan het katholieke denken in Nederland, vinden wij ook in de hier besproken 'theologenkring'. De kring wordt van in den beginne gekenmerkt door en valt uiteindelijk terug tot een zeer hechte kern rond de theologische faculteit Nijmegen en twee sterk met die faculteit gelieerde tijdschriften. De fluctuaties in de 'theologenkring' kwamen voornamelijk voor rekening van verschillende besturen en commis-

sies die in het kader van de Sint Willibrord Vereniging op oecumenische arbeid gericht waren. Tenslotte: het feit dat de kern ook in vaktheologisch opzicht zeer invloedrijk was in Nederland, ondersteunt onze veronderstelling dat intellectuelen gebaat zijn bij het lidmaatschap van een 'social circle' ter versterking en verbreiding van hun ideeën.

5. Besluit

In dit artikel zijn we op zoek geweest naar 'social circles' binnen de katholieke intellectuele elite in de periode 1946-1975: inhoudelijk relatief homogene groeperingen, welke een zekere omvang bezaten en waarvan de deelnemers een aantal andere leden regelmatig ontmoetten. Gebruikmakend van enkele graph-theoretische concepten, identificeerden we een tweetal katholieke intellectuelenkringen — een 'g.g.z.-kring' en een 'theologenkring' — waarvan bepaalde leden, zo blijkt uit verder onderzoek, een belangrijke rol hebben gespeeld in de geestelijke veranderingen in katholiek Nederland.

We willen er hier nogmaals op wijzen, dat deze kringen in feite 'superconcentraties' van intellectuelen vormden, de top van een 'relatie-ijsberg'. Formuleert men de criteria van 'social-circle'-vorming wat minder restrictief, dan komen er onmiddellijk nog andere kringen in beeld. Zo bestond er bijvoorbeeld in het begin van de jaren vijftig een 'Nijmeegse kring', bestaande uit docenten aan de universiteit van genoemde stad, die voor geen enkel jaar van zijn bestaan aan alle door ons gestelde criteria tegelijkertijd voldeed. Verder kan dan nog vermeld worden: een sociaal-politieke kring, waarvan de leden voor het merendeel actief waren in politieke of sociaal-economische organisaties van de katholieke zuil en die heeft bestaan van 1959 tot en met 1969. Binnen de beperkte ruimte van dit artikel was het niet mogelijk om nader op deze kringen in te gaan; uiteraard gebeurt dit wel in het eindverslag van het bovengenoemde onderzoeksproject.

Dát er uiteindelijk in de door ons onderzochte periode een vrij dicht relationetwerk van katholieke intellectuelen kon ontstaan, is ons inziens in niet geringe mate een gevolg van het grote 'organisatorische activisme', kenmerkend voor het ook toen nog in een 'zuil-traditie' staande katholieke Nederland. Men was er binnen deze bevolkingsgroep aan gewend om in alle sectoren en met betrekking tot alle gebieden des (samen)levens organisaties, verenigingen, besturen of commissies op te richten. Een gevolg van dit alles was, dat in Nederland wellicht meer dan in welk ander land ook, de katholieke intellectuelen een organisationeel framework ter beschikking stond, dat niet alleen de radicalisering van hun opvattingen eerder begunstigde dan te

genwerkte, maar dat het verder ook mogelijk maakte dat hun ideeën in een mum van tijd alle geleidingen van het katholieke bevolkingsdeel konden binnendringen. Dit mechanisme van de 'omgekeerde zuilwerking', het circuleren van door intellectuelen geproduceerde progressieve ideeën in een oorspronkelijk ter bescherming en handhaving van traditie in orthodoxie opgezette structuur, is mogelijk een belangrijke factor bij de beantwoording van de vraag, waarom katholiek Nederland praktisch van de ene dag op de andere evolueerde van Romes meest gehoorzame kind tot de progressieve voortuin van hetatholicisme (vgl. ook Simons, 1983).

Noten

1. Voor een korte beschrijving van uitgangspunten en probleemstelling vergelijk men: Simons en Winkeler, 1982.
2. Het zou in dit verband te ver voeren in te gaan op de criteria die tot de themakeuze hebben geleid. In zijn algemeenheid kan worden opgemerkt, dat werd uitgegaan van de volkskerk-versus denominatietypologie, zoals die te vinden is bij Schreuder (1968). Door de beperking tot academici die over deze vier kernthema's gepubliceerd hadden, vormde onze uiteindelijke onderzoeksgroep slechts een 'uitsnede' uit de in betreffende periode aanwezige populatie katholieke intellectuelen. Volledigheidshalve zij vermeld dat priester-opleidingen als zodanig niet zijn meegerekend als academische opleiding.
3. De samenstelling van de onderzoeksgroep vond plaats in twee fasen. In de eerste fase werd een veertigtal katholieke tijdschriften op het terrein van de vier thema's, waarin hoofdzakelijk academici publiceerden, geïnventariseerd (de geschreven massamedia, dag- en weekbladen dus, werden niet in ogenschouw genomen). De selectie van bedoelde tijdschriften gebeurde in samenspraak met deskundigen op het terrein van de culturele ontwikkelingen in katholiek Nederland. Van de tijdschriften werden alle jaargangen van de periode 1946-1975 doorgenomen. Genoteerd werden de publikatiegegevens van de bijdragen die betrekking hadden op de onderzoeksthema's, alsmede de gegevens van alle andere in voetnoten, recensies of literatuurlijsten vermelde publikaties betreffende deze thema's (waaronder ook publikaties in niet-katholieke tijdschriften). Uit het aldus ontstane literatuurbestand werden die auteurs geselecteerd, die voldeden aan alle genoemde kenmerken van intellectuelen: dit waren er ruim tweehonderd. Ter toetsing werden in een tweede fase alle publikaties van de geselecteerde intellectuelen (dus ook de publikaties die niet in de oorspronkelijk geïnventariseerde tijdschriften waren verschenen) onderzocht op citaten, voetnoten en andere verwijzingen naar auteurs, ook buiten de geselecteerde groepering. Deze inventarisatie gaf de mogelijkheid om te controleren of belangrijke (veel geciteerde) auteurs buiten de selectie van de eerste fase waren gevallen. Op grond van deze toetsing werden nog enkele personen aan de onderzoeksgroep toegevoegd.
4. Hierbij speelde geen rol, hoe vaak iemand door één bepaalde collega-intellectueel werd geciteerd. Indien bijvoorbeeld persoon X door persoon Y tienmaal werd geciteerd — hetzelfde dan wel meerdere publikaties —, dan werd dit door ons als zijnde toch maar één verwijzing aangemerkt. Met multipliciteit van citatie-relaties is derhalve geen rekening gehouden. Verder kan nog gezegd worden, dat gemiddeld ruim 90% van alle citaties positief was; anders gezegd: in praktisch alle gevallen gaf de verwijzende auteur impliciet of expliciet

te kennen het met de opvattingen van de geciteerde auteur eens te zijn. Dit gegeven houdt in, dat het bestaan van een citatienetwerk (zie verder) onder intellectuelen in ons geval als een indicator kan gelden voor de culturele homogeniteit.

5. De door ons verzamelde informatie over de lidmaatschappen van katholieke intellectuelen was vrij uitputtend. Op enkele niet te vermijden uitzonderingen na werden alle lidmaatschappen van bedoelde groeperingen genoteerd. Over de gehele periode genomen en voor de totale onderzoekspopulatie betrof het 2710 lidmaatschappen van in totaal 771 groeperingen.
6. Voor de betekenis van de hier vermelde en andere graph-theoretische concepten, zie: Felling, 1973, en Helmers e.a., 1975, hoofdstuk 4.
7. Onder het begrip 'informele relatie' dient hier te worden verstaan: vriendschappelijke contacten in de privé-sfeer.
8. Zoals gezegd, werd m.b.t. kringvorming enkel rekening gehouden met relaties van multipliteit ≥ 2 . De strenge selectiecriteria hadden mede tot gevolg, dat van de 216 intellectuelen er maar 59 bij kringvorming, zoals door ons geoperationaliseerd, waren betrokken. Mogelijk mist de lezer in wat volgt dan ook enkele bekende namen.
9. De beschrijving van de kringen is gebaseerd op een gedeelte uit het manuscript van het hier aan de orde zijnde onderzoek, dat van de hand is van collega-onderzoeker Lodewijk Winkler, die we bij deze willen bedanken voor zijn toestemming tot gebruikmaking van bedoelde passages.
10. Uit ander onderzoek blijkt, dat de hier bedoelde samenwerking mede vanuit 'politiek Den Haag' werd gepropageerd en gestuurd (Duffhues, Felling en Roes, 1984).

Literatuur

- Brym, R., *Intellectuals and Politics*. London, Free Press, 1980.
- Coser, L., *Men of Ideas. A Sociologist's View*. New York/London, Free Press, 1964.
- De Huszar, G., *The Intellectuals, a controversial portrait*. Glencoe, 1960.
- Duffhues, A., Felling, A., De structurele relaties tussen organisaties, politieke partijen en politici binnen de katholieke zuil van 1945-1980: een netwerkanalyse. In: Laeyendecker, L. (red.), *Religie en Politiek*. Kampen, Kok, 1984 (in druk).
- Duffhues, A., Felling, A., Roes, J., *Bewegende patronen. Een analyse van het landelijk netwerk van katholieke organisaties en bestuurders: 1945-1980*. Baarn, Ambo, 1984.
- Felling, A., De graph-theorie als formeel analysemodel voor het beschrijven van machts- of invloedstructuren. *Acta Politica*, 1973, 8, 151-203.
- Heeren, J., Karl Mannheim and the Intellectual Elite. *British Journal of Sociology*, 1971, March, 1-15.
- Helmers, H., Mokken, R.J., Plijter, R.C., Stokman, F.N., *Graven naar macht. Op zoek naar de kern van de Nederlandse economie*. Amsterdam, Van Gennep, 1975.
- Kadushin, Ch., The friends and supporters of psychotherapy: on social circles in urban life. *American Sociological Review*, 1966, 31, 786-802.
- Idem, Networks and Circles in the Production of Culture. In: Peterson, R. (ed.), *The Production of Culture*. Beverly Hills/London, Sage, 1976, 107-123.
- Schreuder, O., Van kerk naar denominatie. *Sociologische Gids*, 1968, 16, 260-273.
- Simmel, G., Die Kreuzung Sozialer Kreise (1908). In: idem, *Soziologie*. Berlin, Duncker und Humboldt, 1958, 305-344.
- Simons, E., De wonderbaarlijke verzuiling. De ongewenste gevolgen van een rooms cultuurgoed. *Intermediair*, 1983, 19, nr. 33.

Bijlage

Tabel A. Leden en dichtheid van de 'g.g.z.-kring' en zijn kern
(o = lid van de kring; * = lid van de kern)

Naam	jaar													
	'54	'55	'56	'57	'58	'59	'60	'61	'62	'63	'64	'65	'66	'67
A. Bartels	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*				
F. Buytendijk	*	*	*	*	o	*	*	*		o		o		
A. Mertens	*	o	o			o	*	*	o	o		o		o
A. Oldendorff	*	o	o											
W. Pompe	*	*	*	*	o	*	*	o						
H. Ruygers	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	o
J. de Smet	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
P. van der Spek	*	o	o											
J. Trimbos	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
H. Bless	o	o	o	*	*	*	*		*	*	*	*	*	*
P. Calon	o							*						
H.M. Fortmann	o	*	*	o	*	*	*	*						
F. Rutten	o	o	o				o							
N. Vendrik	o	*	*	*	*	*	*	o	*	*	*	*	*	*
J. Linschoten		*	*	*		o								
H. Dresen-Coenders		o	o		o	*							o	
N. Perquin		o	o											
J. Dijkhuis		o	o			*	o	o	*	*	*	*	*	
A. Hoegen					*	*	*	*	*	*	*			
L. Baas						*	o	o						
J. Vermeulen						o	o	o	o					
C. Kuitenbrouwer						o	*	*	o	o		o	*	*
J. van Hessen						o				*	*	o	o	o
B. Bremer						o	o		o	o				o
C. van Ouwerkerk						o								
A. van Galen							o	o	o	*	*	o	o	o
J. Prick							o	*						
J. Huyts								o	*	*	*	*	*	*
J. Wellen									*	*	*	*	*	*
H. Brentjens										*	*	o	o	o
W. Berger										*	*			
M. Nevejan												*	*	*
Dichtheid kring (%):	45	43	44	80	69	39	42	36	55	43	56	47	53	51
Dichtheid kern (%):	75	72	83	89	93	62	71	62	91	55	56	83	78	96

Tabel B. Leden en dichtheid van de 'theologenkring' en zijn kern
(o = lid van de kring; * = lid van de kern)

Naam	jaar											
	'64	'65	'66	'67	'68	'69	'70	'71	'72	'73	'74	'75
W. Grossouw	*	*	*	*	*							
F. Haarsma	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
E. Schillebeeckx	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
P. Schoonenberg	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
A. Hulsbosch	o	o	o	o								
J. Groot	*	*	*	*	*	o	o	o	o			
H. van der Linde	*	*	*	*	*	o	*	*	*	*	*	*
P. van Leeuwen	*	*	*	*	*	o	o	o	o	o	o	
C. Bouman	*	*	*	*	*	o	o					
L. Alting von Geusau	*	*										
H. Fiolet	o	*	*	*	*	o	o	o	o	o	o	
S. Jelsma	o	o										
J. Lescrauwaet	o	o	o	*	*	o	o	o	o	o	o	
D. de Lange	o			o	o	o	o					
N. van Doornik	o	o										
C. Halkes	o			o			o					
G. de Gier	o	o	o									
F. Thijssen	o	o										
P. Smulders	o	o										
A. Willems		o	*	*	*	*	*	*	*			o
B. van Iersel		o	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
P. Huizing		o	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
W. van der Marck		o										
L. Smits		o										
A. van Galen			*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Th. Beemer				o	*	*	*	*	*	*	*	*
Dichtheid kring (%):	42	40	54	52	62	58	58	63	64	67	65	69
Dichtheid kern (%):	76	89	67	68	67	100	100	100	100	100	100	100